

Esko Valtaoja

MINDENTUDÓ
KÉZIKÖNYV

Fordította:

Bába Laura

TYPOTEX

Tartalom

1. A valóság	7
2. A törvények	31
3. Mindenek kezdete	55
4. A rendezettség növekedése	81
5. Az élet	105
6. Az ember	131
7. A történelem	155
8. A helyes és a helytelen	181
9. A hit és a tudás	207
10. A szellem	231
Utószó: mindentudó kézikönyv	255
Magyarázatok	263
Mutató	271

1. A valóság

A valóság jó eséllyel létezik. Csak még senkinek nem sikerült bebizonyítania.

A felnőttek, ahogy azt minden gyerek tudja, rettentő unalmas egy népség. Csupa egyhangú és érthetetlen dolgot művelnek, nem szoktak játszani vagy bármi egyéb módon kikapcsolódni, képtelenek pocsoltyában ugrándoezni vagy egyvégtében három vattacukrot befalni. Ráadásul a világról alkotott felfogásuk is rendkívül furcsa és korlátolt – hiszen még abban sem hisznek, hogy Borzas Bumford valóság!

Ön a jelek szerint belekezdett ebbe a könyvbe, vagy legalábbis belelapozott egy könyvesboltban. Hacsak nem filozófus a szakmája, bizonyára hisz abban, hogy létezik, és egy valóságos világ közepén él. Asztalokat, székeket, falakat és ablakokat lát maga körül, könyvet tart a kezében, és megnyalja az ajkát, miközben futólag felrémlenek önben a teg-

napi nap eseményei, és eszébe jut, hogy még be is kell vásárolnia. Adott időben és adott helyen él, éppen a jelen pillanatban, saját hétköznapijai és azok egymást követő eseményei közepette; meg tudja különböztetni a létezőt a nem létezőtől és a képzelgéseket a valóságtól; tudja, hogy a gyermekdal Borzas Bumfordjára gyanúsán hasonlító, Esko Valtaoja nevű alak valóság, de Borzas Bumford maga nem az.

A világ azonban egyáltalán nem ilyen egyszerű hely, és a lét sem olyan magától értetődő dolog, ahogy azt ön gondolja. Jöjjön, vessen egy pillantást a valóságra!

A valóság, az egész minket körülvevő világ léte elsősre oly mértékben problémamentesnek tűnik, hogy ezen rágódni leginkább azt juttatja az ember eszébe, az Igaz Finnek Pártjának nem kellene-e soron következő programjában a posztmodern álművészet mellett az álfilozofálgatást is a megszüntetendő dolgok listájára vennie.

Éppen ezért a legerősebb ütésemmel indítok, egy jó kis alsó horoggal, és persze övön alul. *Ön nem létezik.*

Dehogyanem, még szép! – tiltakozik ön, bizonyára megütközve és egy kicsit meg is bántódva. Gyere csak ide, és beszéljess el velem – mondja –, vagy ha ez nem győz meg, hát be is húzhatok egyet, ha más nem segít. Sajnálom, de ezzel ön nem bizonyít semmit, mert úgy határoztam, ma *szolipszista* leszek.

Szolipszizmus, *solus ipse*, egyedül én: a gondolat, hogy semmi más nem létezik, csakis én magam

és a saját gondolataim. A világ többi részét, önt is beleértve, csak én képzelem. A valóságról folytatott elmélkedést praktikus a szolipszizmussal kezdeni, nem azért, mintha ez különösebben érdekes és termékeny gondolat lenne, hanem mert egyetlen csapással összetöri azon elképzeléseket, hogy a valóság valami magától értetődő dolog.

Álmodom, de általában nem vagyok tisztában azzal, hogy amit látok, álom, hanem azt képzelem, az álom valóság, és a benne szereplő emberek, tárgyak, helyek és események is a valóság részei. Viszontlátom első szerelmemet, beszélgetünk, összeveszünk, elveszítem, és végül úgy ébredek, hogy még mindig elevenen él bennem a történetek okozta szorongás: *csak álom volt*. Na, és ha minden, ami körülöttem van, csak álom, a képzeletem terméke, a kávéscsészéktől egészen a kvazárokig? Miből venném észre a különbséget? Hogy tudja *ön* bebizonyítani magáról, hogy más, nem pedig egy olyan lény, aki csak a képzeletben él? Sehogy. Az álmom szereplői látszólag saját akaratuk szerint cselekszenek, anélkül, hogy én meghatározhatnám vagy előre jelezhetném lépéseiket, és így tesz *ön* is; hol a különbség? Mindezt, amit *ön* tesz, beleértve minden rosszat is, csak én képzelek, ahogy a Nine Inch Nails dalában:

Yes, I am alone but then again I always was
 As far back as I can tell
 I think maybe it's because
 Because you were never really real to begin with
 I just made you up to hurt myself

A filozófusok már évezredek óta birkóznak a szolipszizmussal, attól fogva, hogy Gorgiász, Szókratész kortársa, előállt a gondolattal, mely szerint semmi nem létezik. Muszáj volt bedobni a törülközőt: senki nem képes bebizonyítani számomra, hogy a külső világ létezik. Végső soron mindent, amit tudhatok, az érzékszerveim közvetítenek számomra: nem *önt* látom, hanem egy csapatnyi foton kelt bonyolult eseménysorozat eredményeként elektrokémiai reakciókat az agyamban, melyeket az agyam aztán aha élményként értelmez: nézd már, az ott Gyuri! Gyuri persze azt állítja, hogy lát engem, de hát ez pusztán csak a fülem érzékelté nyomásváltozás. És, ami a lényeg: *az agyam képes pontosan ugyanezeket a tapasztalatokat előállítani a külső világ „valósága” nélkül is.* Álmodhatok, hallucinálhatok, lehetek oldatban ringatózó agy egy őrült szupertudós laboratóriumában, élhetek virtuális valóságban... A világ nem képes közvetlenül elérni engem, mert minden, amit tudok és gondolok, az *én* agyam terméke. Mivel nincs semmi megkérdőjelezhetetlen bizonyítékom a rajtam kívüli valóságra, ezzel az erővel azt is feltételezhetem, hogy az nem is létezik.

Tudomásom szerint egyetlen nehézsúlyú filozófus sem tartozott a szolipszisták közé, mint ahogy az elég meddő is lenne: a szolipszizmus olyan idea, melyet nem lehet tesztelni, sem helytállóságát, sem tévességét nem lehet különösebben bebizonyítani. Olyan gondolat, mely nem vezet semmire, és nem változtat semmin.

A valamivel könnyebb súlycsoportú filozófusok között azonban találunk szolipszistákat, például a filmsztár Shirley MacLaine-t, aki csillagának leáldozását követően lelkesen felcsapott new age-gurunak, és írt néhány abszolút homályos sikerkönyvet, melyek újból divatba hozták a szolipszizmust. Shirley beszámol egy szilveszteri buliról, amikor is sorra mindenki belenézett a kristálygömbbe, és előadta saját vágyait. Shirley maga azzal indított, hogy leszögezte, ő az egyetlen ember saját világmindenségében, majd ezt követően sértődött társainak elmagyarázta, hogy mivel mindent csak ő álmodik, a legjobb, amit a világ jobbra tételéért tehet, az, ha saját magát fejleszti. A többiek tiltakozásakor úgy vélekedett, társait is csak ő maga teremtette, hogy ellenezzék a gondolatait.

(Ha ez durván hangzik, elmesélem, hogy az imént tettem egy rövid kitérőt az árnyékszékre itt Korvanniemiben, kezemben az *Eeva* magazin júniusi számával. A lap egyik hosszú cikkében egy építész-energiagyógyító magyarázza lelkesen, hogy „A kvantumfizika szerint mindig, ha valami jóra gondolunk, vagy jót teszünk, azt egyben magunkhoz is vonzzuk. Ugyanígy rossz dolgokat is magunkhoz vonzhatunk. Tulajdonképpen tehát valahol mi magunk felelünk mindenért, ami velünk történik.” – Nos, nem szabad túl sokat várni egy olyan magazintól, amely tavaly engem is beválogatott a „Finnország legszexisebb férfija” verseny jelöltjei közé, ráadásul ugyanebben a számában

az elméleti fizikus Kari Enqvisttől olvashatunk recepteket.)

A gondolat, hogy még Shirley MacLaine-en sem tudok felülkerekedni egy filozófiai vitában, oly aggodalmat keltő, hogy nyomban neki is állok valamiféle a szolipszizmustól eltérő szemszögből elmélkedni a valóságon. Igazából nekem nem is kell elmélkednem rajta: az évszázadok és évezredek során számtalan filozófus megtette már ezt helyettem.

Mondják, hogy az egész filozófia nem más, mint széljegyzetek sora az antikvitás két nagy gondolkodója, Platón és Arisztotelész műveihez. Ez általában nem kis önelégültséggel tölt el bennünket, természettudósokat, akik nem évezredek gondolatrétegek fossziliái között turkálva próbálunk fényt deríteni a világ titkaira, hanem valóban új ismereteket teremtünk. Másrészről azonban az is lehetséges, hogy a létezés alapvető kérdéseit igen könnyű feltenni, ám nagyon *nehéz* – ha nem egyenesen lehetetlen – megválaszolni.

Arisztotelész legtöbb ránk maradt alkotása a jelek szerint előadásjegyzet, melyet tanulói gyűjtöttek össze és szerkesztettek könyvvé. (Rémisztő még a gondolata is annak, hogy valaki ugyanígy járna el az én előadásaimmal.) Egy pedáns könyvtáros sorba rendezte a műveket, és névvel látta el őket saját jegyzéke számára. A *Fizika* után következő könyvet csekély képzelőerőről tanúbizonyságot téve *A fizika utáni* könyvnek, görögül *Metafizikának* nevezte el.

Napjaink filozófiájában a metafizika kicsit olyan, mint Shirley MacLaine azon a bizonyos összejöveten: olyan vendég, akit kidobni nem lehet, de aki mellé senkinek nincs kedve leülni beszélgetni. Bár számos nagy gondolkodó fordította arra életét, hogy égbe nyúló – vagy légvárakkal felérő – metafizikai rendszereket alkosson, a filozófiának ez a létvégső titkait kutató ága mindig is vitatott helyzetben volt. A filozófia tanszékeken is sokkal termékenyebb területekre összpontosítanak manapság, mondjuk a bioetikára, a metafizikusok pedig csak a karácsonyi ünnepség utóbuliján bújnak elő a szekrényből.

A nagy kérdések nem tűntek el sehová, csak egyre nehezebb rájuk friss válaszokkal előállni, melyek legalább egy disszertációt kitennének. Miért létezik valami, ahelyett, hogy nincs semmi? Miért létezik Esko, de Borzas Bumford nem, vagy mind a ketten mégiscsak a valóság részei lennének? Egyáltalán, mi az, ami valóság, és mi az, ami nem? Vajon minden, ami létezhet, valóban létezik is? Ha semmi nem származhat a semmiből, akkor minden mindig is létezett? Létezik Isten? A világ végső soron szellem vagy anyag? Vajon minden okozatnak megvan a maga oka? Létezik szabad akarat? Mi az idő, és mi a hely? Az érzékszerveink által észlelteken túllépve milyen a valóság?

A filozófia megpróbál a gondolkodás és az ész révén bepillantást nyerni oda, amiről semmiféle észleléssel nem rendelkezünk, nincsenek mérési ered-

ményeink vagy megbízható leírásaink. Arisztotelész maga nem metafizikáról beszélt, hanem „első filozófiáról”, arról, mi az, ami a világot vizsgáló fizika és más tudományok hátterét és alapját adja, de számukra nem elérhető. A fizikus meg tudja mérni, mi történik az egyes testekkel az időben, de általában nem fájdtja a fejét azzal, mit jelent az *idő*, az *egyed* vagy a *test*.

Engem a külső világ vesz körül, melyet William Blake szavaival *az érzékelés ajtóin* át észlelek. Ezt a világot szabályszerűségek és törvények magyarázzák, melyeket végső soron a fizika fed fel számunkra. Van-e a fizikán kívül is még valami más – létezik-e a metafizika, vagy a teljes valóság elérhetővé válik a fizika számára, amennyiben sikerül kifejlesztenünk a megfelelő módszereket, észlelő eszközöket és elméleteket?

Ha minden, amit szagolni és ízlelni tudunk, amit képesek vagyunk megmérni vagy a részecskegyorsítóban szétporlasztani, a fizika alá tartozik, akkor mi marad a metafizika számára? Vajon ez egy kutatási célpont nélküli, nem létező tudományterület, ugyanolyan terméketlen mesterkedés, mint ha felcsapunk szolipszistának? Sokan így vélik. „A létezéshez nem kapcsolódik mélyebb filozófia. Végső soron ez a kérdés a fizikához tartozik” – deklarálja a fizikus Kari Enqvist *Olemisen porteilla (A lét kapujában)* című díjnyertes könyvében. „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell” – fenyeget minket ujjával a filozófus Ludwig Wittgenstein a *Tractatus* végén. „Ha

ezzel az elvi meggyőződéssel végigpillantanánk a könyvtárunkon, micsoda selejtezést kellene végrehajtanunk! Ha kézbe veszünk bármilyen kötetet, például egy iskolás metafizikai művet, csak azt kell kérdeznünk: tartalmaz-e valamilyen mennyiségre vagy számra vonatkozó elvont okfejtést? Nem tartalmaz. S tartalmaz-e valamilyen, tényekre vagy létre vonatkozó tapasztalati okoskodást? Azt sem tartalmaz. Akkor tűzbe vele, mert ez esetben csak szofisztika és áztatás lehet.” Ezekkel a szavakkal dobja máglyára a teljes metafizikát egy másik nagy filozófus, David Hume a 18. században.

A metafizika egyik hagyományos kérdése a tárgyak létezését és identitását érinti. Van egy tömbnyi agyagunk, melyből egy szobrász elkészíti a hasonmásomat. Vajon az *agyagtömb* átváltozik-e *szoborrá*, és ha igen, mi történik közben? Hiszen továbbra is ugyanazok az atomok keringenek benne. Vagy ugyanazon a helyen két egymással teljesen identikus, de mégis különböző tárgyunk van, az agyagtömb és a szobor, és ha igen, ez miként lehetséges? Ha az ember elég sokáig olvas efféle eszmefuttatásokat, nehéz nem egyetérteni Wittgensteinnel, és az egész metafizikát pusztá csűrés-csavarásnak ítélni, olyasminek, mint a szóvicc: *Mi a különbség a bicikli és a fa között? A fán nem lehet biciklizni, de a biciklin lehet fázni.* Az, hogy a metafizika az antikvitás óta pontosan ugyanannyi új ismeretet és rálátást adott a világnak, mint az asztrológia, még inkább arra ingerli az embert, hogy a *Metafizika alapjai*, XLVII.

rész című opust a legközelebbi kukába hajítsa, és helyette valami strandkrimit vegyen a kezébe.

De talán nem kell elkapkodni. „A filozófia alapvető gondolata az, hogy valami olyan egyszerű dologból kiindulva, melyet még leszögezni sem tűnik szükségszerűnek, valami olyan paradox eredményre jusson, amit senki nem hisz el”, gúnyolódott ifjúkori példaképem, a filozófus Bertrand Russell. És hát Wittgenstein is hagyott egy hátsó kaput a metafizikának: „Kétségtelenül létezik a kimondhatatlan. Ez *megmutatkozik*, ez a misztikum.”

Ennyit a tekintélyekről, na de mit gondolok én? Ami eszembe jut, nem valami szofisztikált gondolat, sem pedig logikus következtetési lánc, hanem egy egész egyszerű csillagászati tény. Egy fiatal bolygó fiatal lakói vagyunk egy nálunk sokkalta idősebb kozmoszban. Ha másutt léteznek értelmes lények, legtöbbször több milliárd évvel régebb óta fejlődik már, mint mi. Nem érdemes túlbecsülni az emberi értelem képességeit, hogy akár a legapróbb végső igazságokra is fényt derítsen, magáról az Igazságról nem is beszélve. Részemről a metafizikusok nyugodtan folytathatják még néhány ezer, vagy talán inkább néhány ezermillió évig elmélkedésüket: ki tudja, a végén talán még előbukkan belőle valami használható.

„Ez *megmutatkozik*, ez a misztikum.” Ritka az olyan ember, aki filozófus, még kevesebb, aki a metafizikus. A hétköznapi tapasztaláson és világon túli valóság azonban mégis egyfolytában több milli-

árd embert foglalkoztat; ugyanolyan valósnak, sőt, akár még valósabbnak *mutatkozik meg* számukra, mint maga a világ. Számos vallásban a *világ* és az *élet* pusztán tovatűnő élményt jelent, csak halálunkat követően kerülünk kapcsolatba az igazi valósággal. „Mert most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről színre; most töredékes az ismeretem, akkor pedig tökéletes lesz.” A világ Isten álma, érzékcsalódás, *maya*, Platón imbolygó árnyai a barlang falán, sőt, még az is lehet, hogy amint Pelle Miljoona állítja, valóság, mégis, végső soron csak a Valóság egy jelentéktelen része.

Ha létezik a mindenható Isten (anélkül, hogy a vallást ennél pontosabban meghatároznánk), akkor neki is muszáj magában foglalnia mindent, ami létezik – okoskodott számos hittudós és misztikus az évezredek során. Így tehát mi mindannyian, az egész általunk megtapasztalt valóság, szintén részei vagyunk Istennek, és csak annyira érthetjük meg a valóságot, amennyire Istent és az ő gondolatait.

A vallások külön fejezetet érdemelnek és kapnak is ebben a kötetben; oda tartozik majd az azon való elmélkedés is, vajon lehetséges-e már ebben az életben legalább valamiféle kapcsolatba kerülni a túlvilággal, a magasabb szintű valósággal. Egy metafizikus, vagy egy Augustinus és Aquinói Tamás nyomát követő, hagyományos teológus az értelem, a logika és a szavak révén keresi a kapcsolatot; a misztikus más úton jár. Jut-e bármelyikük is valami eredményre?